

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	18/2	2024	333-360
----------------------------	------	------	---------

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA ERKEN HANEDANLIK VE AKAD DÖNEMLERİNDE KRALLARIN DÜNYA HÂKİMİYETİ İDEOLOJİLERİNİN TANRILARLA BAĞLANTISI

Yeşim DİLEK*

Makale Bilgisi

Başvuru: 08 Mayıs 2024

Kabul: 31 Mayıs 2024

Article Info

Received: May 08, 2024

Accepted: May 31, 2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Eski Mezopotamya'da kent devletlerinin güç kazanmasıyla yönetici olan ruhban sınıfı gücünü yitirmeye başlamış ve kent kralları dünyaya hâkim olma arzuları ile ilahi köken iddiasında bulunmuşlar ve bazıları da tanrılaştırılmışlardır. Eski Mezopotamya krallarının dünyaya hâkim olma arzularının kanıtları Erken Hanedanlık III döneminde (MÖ 2600-2350), gözlemlenmektedir, ancak bu fikirler daha sonra bölgeye hükmeden ve yöneticilerinin bazılarının tanrılaştırıldığı Akad döneminde (MÖ 2334-2154) açıkça ortaya çıkmıştır. Eski Mezopotamya krallarının evrene hâkim olma durumu, hükmettikleri krallıklarının çevresini ele geçirmekle sınırlı olmakla birlikte, elde ettikleri her zafer için tanrı soyundan geldiklerini iddia edebilmelerini ve Akad döneminde ise bir kralın tanrılaştırması sonucunu ortaya çıkmıştır. Sümerlerle başlayan krallık müessesesinin tanrılar tarafından bahsedilen bir yapı olması fikri, genişleyerek tüm evreni yönetebilme ve kralların tanrılaştırma olgusuna kadar uzanmıştır. Bu makalenin amacı, Erken Hanedanlık ve Akad dönemlerinde Eski Mezopotamya hükümdarlarının evrene hâkim olma arzularını, ilahi köken iddialarını ve tanrılaştırılmaları arasındaki ilişkiyi yazılı belgeler ve ikonografiler ışığında incelemek ve bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Antropoloji Bölümü, yeşim.dilek@hbv.edu.tr; ORCID: 000-0003-0863-5468.

olguların Erken Hanedanlık ve Akad dönemlerinin kraliyet ideolojisine yansımalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Eski Mezopotamya, Erken Hanedanlık Dönemi, Akad Dönemi, Kraliyet İdeolojisi, Tanrı Bağlantısı.*

The Connection of Kings Ideologies of World Domination with the Gods in the Early Dynastic and Akkadian Periods in Ancient Mesopotamia

Abstract

With the rise to power of city-states in ancient Mesopotamia, the ruling clergy began to lose their power and the city kings, in their desire to dominate the world, claimed divine origin and some of them were deified. Although evidence of the ancient Mesopotamian kings' desire to dominate the world can be observed in Early Dynastic III (2600-2350 BC), these ideas only became explicit in the Akkadian period (2334-2154 BC), which ruled the region and saw some of its rulers deified. Although the dominance of the universe by the kings of ancient Mesopotamia was limited to conquering the periphery of the kingdoms they ruled, they were able to claim descent from gods for every victory they achieved, and in the Akkadian period, the deification of a king resulted. The idea of the institution of kingship as a structure bestowed by the gods, which started with the Sumerians, expanded to the concept of ruling the entire universe and the deification of kings. The aim of this article is to examine the relationship between the desire of the rulers of Ancient Mesopotamia in the Early Dynastic and Akkadian periods to dominate the universe, their claims of divine origin and their deification in the light of written documents and iconography, and to reveal the reflections of these phenomena on the royal ideology of the Early Dynastic and Akkadian periods.

Keywords: *Ancient Mesopotamia, Early Dynastic Period, Akkadian Period, Royal Ideology, God Connection.*

Giriş

Eski Mezopotamya'nın en önemli halklarından olan Sümerlerin inanışına göre, krallık kurumu, yeryüzündeki mülklerinin adil bir şekilde idare edilmesi ve insan topluluklarının nizamı için, tanrılar tarafından kurulmuştur.

Bu fikir Erken Hanedanlık döneminde (MÖ. 2850-2350) din esasına dayalı bir yönetim biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır¹.

Eski Mezopotamya'nın Erken Hanedanlık ve Akad dönemlerinde hükümdarların dünyaya hâkim olma hırslarının, ilahi köken iddialarının ve tanrılaştırmalarının, kraliyet ideolojisini etkilediği ve yönetimde değişime neden olduğu görülmektedir². Bir hükümdarın evreni yönetme iddiası, tüm evrenin egemeni olduğunu iddia etmesi anlamına gelmekteydi ve bu, tanrı rolüne bürünme arzusu anlamına gelebilir. Eski Mezopotamya toplumlarının evren, tüm Mezopotamya bölgesi Sümer ve Akad (daha sonra Babil ve Asur ve diğer Mezopotamya toprakları), bazen de Elam, Zagros dağları ve diğer komşu bölgeler üzerinde hüküm sürmek anlamına gelmekteydi. Bu durum doğudan batıya, evrenin kralı ya da dört bir diyarın kralı gibi dünyaya hâkimiyetini yansıtan unvanlarla yansıtılmıştır³

İlk yazılı kanıtlardan itibaren tüm Mezopotamya hükümdarlarına tanrıların bir şekilde müdahale ettiği görülmektedir, ancak sadece bazı Mezopotamya hükümdarlarına açıkça ve sadece bazı dönemlerde tanrısal statü verilmiştir. Winter'ın belirttiğine göre, eski Mezopotamya hükümdarlarının görsel temsilleri, konumu ve metaforları açısından ilahi olanla ilişkiyi

¹ Ekrem Memiş, "Eski Mezopotamya'da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (ed.) (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 123.

² Eski medeniyetlerde kralların tanrılaşırma ve ilahi düzenle bağlantılı olarak hâkimiyetlerini meşrulaştırma düşünceleri yalnızca eski Mezopotamya ile sınırlı olmamakla birlikte çok daha farklı boyutlarda çağdaş ve komşu toplumlarda da oldukça dikkat çekicidir. Tanrı ve kral bağlantısı doktrini tüm antik Yakın Doğu için geçerlidir. Ancak özel olarak analiz edildiğinde diğer bölgeler için geçerli olsa da, tanrı kral ideolojisi açısından Mısır ve Mezopotamya arasındaki zıtlıklar netleşmektedir. Mısır ve Mezopotamya, krallarının doğası ve içinde işlev gördüğü evrenin mizacı konusunda çok farklı görüşlere sahiplerdi. Henri Frankfort, *Kingship and the Gods*, (Chicago: The University of Chicago Press-Phoenix Edition, 1978), 3. Eski Mısır'da krala dair bilgiler piramit metinlerinde firavunun ölümlü olmadığını bir tanrı olduğunu vurgular. Bu düşünce, Mısır kraliyet ideolojisini firavunun ilahi özden, ete kemiğe bürünmüş bir tanrı olduğu temellerine oturmuştur. Bu bağlamda, eski Mezopotamya ve Mısır kralların ilahi bağlantısı açısından fark vardır. Kral için kullanılan en temel Mezopotamya terimi, Asur İmparatorluğunun sonuna kadar karakteristik olarak kalan bir bakış açısını ifade eden Sümerce *lugal* (büyük adam) anlamına gelir. Mezopotamya kralı, firavun gibi, insan toplumu ile doğüstü güçler arasında uyumlu ilişkileri sürdürmekle görevliydi; ancak kesinlikle tanrılardan biri değil toplumun bir üyesi olarak görülürdü. Öte yandan Mısır'da ise tanrılardan biri insanların arasında olarak düşünülmüştür. Frankfort, *Kingship and the Gods*, 5-6.

³ Douglas Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. (Toronto: University of Toronto Press, 1998), RIME 1.

araştırmak için, krallığın kendisini çevreleyen görsel ve yazınsal betimleme arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları araştırmak önemlidir⁴.

Tanrılaştırılan hükümdarlar çivi yazılı metinlerde genellikle ilahi sınıflandırıcı - ^(d)DINGİR-işareti (tanrılar için kullanılan bir işaret)⁵, ile birlikte anılırdı. İkonografide ise tanrısal sınıflandırıcısı ve tanruların simgesi olan boynuzlu taç⁶, tanrısallığın çok önemli bir sembolü olarak bilinmektedir. Bu iki tanrısallık işareti birbiriyle bağlantılıdır⁷. Bir hükümdarın ilahi köken iddiası, daha önceki yöneticilerin veya onu dünyaya getirenlerin tanrı olduğunu veya bir şekilde tanrılarla ilişkili olduğunu iddia ettiği anlamına gelmekteydi⁸.

Sumer ve Akad geleneğiyle başlayan kralların dünya hâkimiyeti arzuları ve kendilerini tanrılaştırma ideolojileri ardılları tarafından benimsenip Babil ve Aur krallarının yönetme yetkisini genişleterek ve meşrulaştırarak eylemlerini tanrısal buyruğun ve iradenin sonucu olarak göstermişlerdir⁹.

⁴ Irene J. Winter, "Touched by the Gods: Visual Evidence for the Divine Status of Rulers in the Ancient Near East", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012), 75..

⁵ Selz'in belirttiğine göre, tanrısal sınıflandırıcı olan ^(d)DINGİR-işareti Uruk'tan gelen en eski metinlerde görülür ve işaretin bir yıldızın resimsel temsili olarak ortaya çıktığı yorumu genellikle kabul edilir. Bununla birlikte, üçüncü binyılda DINGİR-işaretinin ilahi isimleri işaretlemek için kullanımı hala biraz kısıtlıdır. Gebhard J. Selz, "The Divine Prototypes", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012), 195.

⁶ Diğer tanrısal sınıflandırıcı olan boynuzlu taç, Selz tarafından tespit edildiği üzere, ilk olarak Erken Hanedanlık dönemi II'de, yaklaşık MÖ 2700-2600 yılları arasında görülmüştür. Selz'e göre, "boynuzlu taç en erken kanıtlarında bazı bitkisel sembollerin, belki de arpa başaklarının piktografik olarak eklenmesi ve tacın yüzü dönük boynuzları arasında tasvir edilen bir tür boğa maskesi. Boynuzlu taç bu nedenle yaşamın ve üremenin canlılığını sembolize etmekte ve tanrısallık kavramını özellikle tarım ve sığır yetiştiriciliğine bağlamaktadır. Selz, "The Divine Prototypes", 196.

⁷ Nicole Brisch, "Of Gods and Kings: Divine Kingship in Ancient Mesopotamia", *Religion Compass* 7, 2, (2013): 39.

⁸ Bir kralın ne zaman gerçekten "ilahî" olarak adlandırılabileceği konusunda akademisyenler arasında önemli bir anlaşmazlık vardır. Birçok bilim insanı kralların tanrılaştırılmasının Mezopotamya'da üçüncü binyılın sonları ve ikinci binyılın başlarına ait bir olgu olduğunu varsayarken (Selz "The Divine Prototypes"), Michalowski, kralların tanrılaştırılmasının Mezopotamya'da üçüncü binyılda yalnızca çok kısa bir süre için gerçekleştiğini savunarak daha minimalist bir yorum benimsemiştir. Piotr Michalowski, "The Mortal Kings of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012), 41.

⁹ Koray Toptaş, "Yeni Asur Belgelerinde Geçen "İna Qubit (Tanrı Buyruğu) İfadesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (ed.) (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 402. Asur döneminin kralların yönetim ideolojilerindeki dini (teokratik) etkilerinin detayları için bkz:

Asur dönemine bu durum tanrısal Asur yönetimi olarak sirayet etmiştir ve Asur kontrolü dışında kalan yani düzensiz olan tüm diğer uluslara düzen getirme görevine sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Asur'da kralın tüm hareketlerinin tanrı Aşşur'un ve büyük tanrıların emirleri doğrultusunda gerçekleştiği fikri hem kendi halklarına hem de toprakları dışında kalan toplumlara dayatılmıştır. Bu bağlamda, başka halkların ve bölgelerin tabi kılınması tanrıların emri olarak gösterilmiştir¹⁰. Anlaşıldığı üzere Erken Hanedanlık döneminde başlayan dünya hâkimiyeti ideolojisi Asur'da daha da kapsamı artarak devam etmiştir.

Erken Hanedanlar Dönemi

Genellikle 'Erken Süllaleler', 'Sargon öncesi', 'Er Hanedanlar' ya da 'Eski Sümer Dönemi' gibi farklı isimlerle nitelendirilen Cemdet Nasr döneminin sonundan (MÖ 2900) Akad devletinin kurulmasına kadar (MÖ 2350) geçen süre Sümer siyasi tarihinin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Erken Hanedanlar Dönemi I, II, III olmak üzere üç aşamada değerlendirilmektedir¹¹.

Erken Hanedanlar döneminde MÖ III. binyılda Güney Mezopotamya'da yaşayan Sümerlere ait 18'i büyük yaklaşık 35 kent devletinin varlığından söz edilmektedir. En önemli krallıklar arasında Eridu, Ur, Larsa, Umma, Uruk, Lagaş, Girsu Nippur, Kiş sayılabilir¹². Bir kent ve etrafındaki bölgeyi kapsayan bu şehir devletleri Ensi ya da Patesi olarak bilinen rahip krallar tarafından yönetilmekteydi. Ensi tüm ülkenin rahibi ve tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmekteydi¹³. Mezopotamya'daki kent devletlerinin kendi içerisinde oluşturdukları hiyerarşik ilişkide en düzenlisi olarak kabul edilen ruhban sınıfı, kentlerin ilk yöneticileri olmuştur. Ruhban sınıfı mensupları, tanrıların gökyüzüne ve yeryüzüne hakim olmalarını ve doğa olaylarını yönetmelerini kendilerine

Okay Pekşen ve Yasin Topaloğlu "A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24/1 (2024), 9-36.

¹⁰ Koray Toptaş, "Yeni Asur İmparatorluğu'nda Saray Rölyeflerinin ve Anıtların Propoganda Aracı Olarak Kullanımı" *ArAn*, 16/1 (2022), 190.

¹¹ Lütfi Gökçek, "Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Süllaleler Dönemi", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (ed.), (İstanbul: Değişim Yayınları, 2020), 20.

¹² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 65.

¹³ Veli Ünsal, "MÖ. III. Binyılda Mezopotamya'da Yönetim ve Din", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (ed.) (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 42.

bağlayarak yaşadıkları kentleri yönetme haklarını halka kolaylıkla kabul ettirebilmişlerdir¹⁴.

MÖ III. binyılda Sümer kraliyet ideolojisine dair bilgi veren yazılı belgeler oldukça kısıtlıdır. Erken Hanedanlar dönemine ait en önemli yazıtlar, kralların unvanlarını içeren, yönettikleri şehirleri ve hüküm sürme tarihlerini abartılı olaylar eşliğinde, kısa ifadeler ile anlatan 'Sümer Kral Listeleri'dir¹⁵. Bu listelerde tufan olayı bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve tufandan önceki zaman ve sonrası olarak, tarih iki kısma ayrılmıştır¹⁶. Mezopotamya'da yönetim ve inancın iç içe geçtiği ve yöneticilerin dini olgularla şekillendiği aynı zamanda krallık olgusunun tanrılar tarafından gönderildiği 'Sümer Kral Listeleri'nde açıkça belirtilmiştir:

SKL, CoL. i 1-4¹⁷

1 Krallık Gökyüzünden indirildiği zaman
2 Krallık Eridu'daydı.
3 Eridu'da A-lulim keal oldu
4 28,800 yıl hüküm sürdü.

SKL, CoL. i 40- 42¹⁸

40 Tufan her yeri silip süpürdüktan sonra
41 Krallık gökyüzünden indirildiği zaman
42 Krallık Kiş'teydi.

Kral listesinde de (i. 40-42) açıkça görüldüğü üzere tufandan sonra krallık Kiş kentine verilmiştir. Sümer hükümdarlarının sahip olduğu *Kiş Kralı*

¹⁴ Ercüment Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017),15.

¹⁵ İlk kral listeleri M.Ö. 3. binyılın sonları ile 2. binyılın başlarında oluşturulmuş olup Sümer ve Akad'da, daha sonra da Asur ve Babil'de devam etmiştir. Kral listeleri, yüz binlerce yıl hüküm süren ilkel hükümdarlar hakkında uzun bir mitolojik "giriş" ile başlayan ve ardından hükümdarlıkları sadece birkaç yıldan birkaç on yıla kadar daha gerçekçi olan "tarihi kişiler" (örneğin Lugal-zagesi, Akadlı Sargon ve diğerleri) tarafından takip edilen çok önemli bir ideolojik metindir (The Sumerian King List. Jacobsen, Thorkild. *The oriental Institute of the University of Chicago Assyriological Studies*, The University of Chicago Press, 1939). Erken Hanedanlıklar döneminden sonra kral listeleri Akad ve III. Ur hanedanlıkları dönemlerinde kralların adları ve hüküm sürme tarihleri daha güvenilir bir çerçevede çizmektedir. Bu bağlamda, Sümer Kral Listesi belgesi özellikle Erken Hanedanlık II'den itibaren gerçeğe yakın tarihi belgeler olarak düşünülmektedir. Kurth, Amelie. *Eskiçağ'da Yakındoğu Cilt I*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 38.

¹⁶ Gökçek, "Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi", 21.

¹⁷ SKL: CoL. i 1-4. Jacobsen, *The Sumerian King List*, 71.

¹⁸ SKL: CoL. i 40- 42. Jacobsen, *The Sumerian King List*, 77.

unvanı, Sümer ve Akad üzerinde hegemonya sahibi olarak görülmüş ve *Büyük Kral* anlamında kullanılmıştır¹⁹.

Erken Hanedanlar III dönemi, EH IIIa (MÖ 2600-2450) ve EH IIIb (2450-2350) olarak iki perioda ayrılmıştır. Erken Hanedanlık dönemi III a, b (MÖ 2600-2350) sırasında, tanrıların soyundan gelen hükümdar fikri ortaya çıkmıştır ve Sümer kültürleri ve dinindeki ciddi kurumsal değişiklikleri yansıtmıştır. Bunlar arasında hükümdarların tapınaklara boyun eğdirmeye başladığı ve dolayısıyla daha seküler hale geldiği tapınaklara yönelik yeni politikaların uygulamaya konulması da yer almaktadır. Erken Hanedanlar III döneminde, bazı hükümdarlar kraliyet yazıtlarında ilahi kökenli (tanrı ...'nin oğlu, tanrıça ...'nin sütüyle beslenmiş) olarak temsil edilmiş ve aynı zamanda kendileri için dünyaya hakim olmayı yansıtan ifadeler kullanmışlardır²⁰. Bu dönem aynı zamanda savaşların teolojik olarak gerekçelendirildiğine²¹ dair ilk kanıtlara sahip olunan dönemdir, çünkü hükümdarlar ilahi kökenleri olduğunu iddia etmeye başlamış ve dünyaya hakim olma hırslarını göstermişlerdir, bu da tüm Sümer'in efendisi ve tüm Sümer halkının kralı ya da tüm yabancı toprakları kontrolü altına almak anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda, özellikle EH III, Mezopotamyalı yöneticiler tarafından evrene hâkim olma ve tanrısal köken iddialarının görülmeye başlandığı dönem olduğu sonucu çıkarılabilir²².

Kralların faaliyetleri, kraliyet ideolojisi, siyasi gelişmeler, savaşlar, tapınaklara yönelik kraliyet politikası ve savaş teolojisi hakkında bilgi edinilen muhtemelen en önemli kaynaklar, Eski Sümer ve Akad krallarına ait kraliyet yazıtlarıdır (RIME). Bu belgeler, kraliyet sıralaması, hükümdarların kraliyet soyu, ilişkileri, devletlerin diplomatik ve dış ilişkileri, çatışmaları ve savaşları, iç siyasi durumları hakkında pek çok veri ortaya koymaktadırlar. Şuana kadar bulunan eserlerden Erken Hanedanlar dönemine ait kraliyet yazıtlarının en büyük külliyatı erken hanedan Lagaş'tan gelmektedir²³. Bu

¹⁹ Tohru Maeda, "King of Kish in Pre-Sargonic Sumer", *Orient* 17, (1981): 1. Önemli bir kraliyet unvanı olan ve güç göstergesi olan Sümer hükümdarlarının sahip olduğu "Kiş kralı" unvanının ortaya çıkışı Erken Hanedanlık IIIb döneminin ilk yarısında yoğunlaşmıştır. Tüm ülkenin efendisine yakışan unvanlar "dört diyarın kralı (lugal-an-ub-da-limmu-ba)", "Sümer ve Akkad'ın kralı (lugalki-en-gi-ki-uri)" ve "Ülkenin (=Sümer) kralı (lugal-kalam-ma)"dır. E. H. Cline, ve M. W. Graham. *Antik Çağ İmparatorlukları, Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 29.

²⁰ Maeda, "King of Kish in Pre-Sargonic Sumer", 1.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Okay Pekşen, "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü", *History Studies*, vol.8, no.2, (2016), 55- 68.

²² Peeter Espak, "The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East", *ENDC Proceedings* 14, (2019), 158.

²³ Gökçek, "Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi", 25.

metinler çeşitli hükümdarların ideolojik görüşlerini ve bazen propagandalarını temsil etse de, bazı eleştirel ve bilimsel analizlerin ardından tarihsel malzeme için kaynak olarak önemlidirler.²⁴

Falkenstein, dönemin tüm büyük şehir devletlerinin aşağı yukarı eşit büyüklükte ve benzer şekilde örgütlenmiş olduğunu ileri sürmüştür²⁵ Her biri siyasi olarak özerkti ve lugal (kral; büyük adam) ya da ensi (şehir yöneticisi, vali) unvanıyla anılan bir kişi tarafından yönetilmekteydi. Metin referanslarından Erken Hanedanlık döneminin başında yöneticilerin yerel tanrının atadığı kişiler olarak görüldüğü açıktır. Ancak dönemin sonuna doğru, yöneticiler eskiden tapınak mülkünün elinde bulunan toprakları ve imtiyazları giderek daha fazla gasp etmeye başlamıştır²⁶. Sümer kent devletleri döneminde kralların diğer şehirler üzerinde üstünlük kurma çabası başlamış ve iktidar mücadelesi, Akad döneminde yaşanan krallık anlayışının değişimiyle, evrenin kralı olma isteği de ortaya çıkmıştır²⁷.

Erken Handanlık Dönemi'ni yansıtan yazıtlardan ve ikonografilerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde tanrı soyundan geldiğini iddia eden, dünya hâkimiyeti arzusu olan en önde gelen krallar Mesilim, Eanatum, I. Enanatum, En-metena ve Lugalzagesi'dir.

Mesilim

Sümer'de bir hükümdarın ilahi kökeni olduğunu iddia etmesine dair en eski yazılı kayıt Mesilim yazıtlarında yer almaktadır.

RIME 1, CoL. i: 1-4.²⁸

1-2 Me-silim, Kiş kralı

²⁴ Sümerce çivi yazısı Uruk IV (MÖ 3400 civarı) ve Uruk III (MÖ 3000 civarı) dönemlerine ait ekonomik ve sözlük metinlerinde görülürken, bilinen en eski kraliyet yazıtları Kiş Kralı EN.ME-barage-si'nin adını taşıyan etiket yazıtlarıdır; bunlar MÖ 2600 civarına, muhtemelen EH II dönemine tarihlenmektedir. Şehir yöneticilerinin yazıtlarının bu zamandan önce de var olması mümkündür, ancak henüz hiçbiri bulunamamıştır. Antik Girsu'dan (modern Telloh) oldukça büyük bir yazıt külliyesi dışında, nispeten az sayıda EH kraliyet yazıtı günümüze ulaşmıştır. Frayne, *Presargonic Period*, 5.

²⁵ Adam Falkenstein, *The Sumerian City Temple*. Monographs in History, Ancient Near East, Vol. I/I. (Los Angeles: Undena Publications, 1974), 16.

²⁶ Winter, Irene J. "After the Battle Is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", *Studies in the History of Art* 16, Symposium Papers IV: Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages (1985), 25.

²⁷ Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, 89.

²⁸ RIME 1: Me-silim E1.8.1.3, Col. i 1-4. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 71.

3-4 Ninhursag'ın sevgili oğlu

Erken Hanedanlar II (MÖ 2750-2600) döneminin önemli hükümdarlarından biri olan Kiş Kralı Mesilim, Mezopotamya kraliyet ideolojisinde değişikliğe adım atarak ilk sarayı yaptırmıştır ve böylece yönetimi tapınaktan ayıran ilk kral olmuştur. Mesilim'in zamanı, Sümer kraliyet ideolojisinde bir dönüm noktası olarak düşünülmüş ve EH II dönemi *Mesillim Çağı* adını almıştır²⁹. Mesilim'in, Sümer'in kuzey doğu bölgelerine hükmederek etki alanını Güney Sümer'e kadar (Lagaş) ulaştırdığı bilinmektedir³⁰. Mesilim'in otoritesi sadece Kuzey Sümer ve Elam'da değil, aynı zamanda Güney Sümer'deki bazı şehir devletlerinde de kabul görmüştür. Örneğin, Lagaş kraliyet yazıtlarında Lagaş ve Umma arasındaki anlaşmazlıklarda arabulucu olarak adı geçmektedir:

RIME 1. Col. i 1-12.³¹

1-3 *Ülkelerin kralı, tanrıların babası tanrı Enlil,*

4-7 *yetkili emriyle tanrılar Ningirsu ve Sara arasındaki sınırı belirledi.*

8 *Kiş'in kralı Mesilim,*

9-12 *tanrı Iştaran'ın emriyle ölçüm ipini alana gerdi ve oraya bir anıt dikti.*

Mesilim'in gücünün ne kadar geniş bir alana yayıldığı ve kraliyet unvanının onun dünya hâkimiyeti arzularını gösterdiğine, aynı zamanda bir tanrının oğlu olduğunu belirterek tanrı ile olan bağlantısı vurgulandığı açıktır. Mesilim döneminde kentlerin idaresinin tapınaklardan saraya geçmesine ve askeri sınıfın yönetimde ruhban sınıfının üstünde yer almasına rağmen, krallığın tanrılar tarafından bahşedildiği düşüncesi değişmemiştir. Krallık mertebesi, evrensel yönetim hırsı, kralların tanrılarla olan ilişkisi, yönetim ve inanç bağlantısı Sümerden başlayarak Asur devletine kadar süren eski Mezopotamya tarihinin değişmeyen bir olgusu olmuştur³²

Eanatum

En geniş kapsamlı Akad dönemi öncesi kraliyet yazıtları, UrNanşe döneminden şehrin son hükümdarı Urukagina dönemine kadar uzanan Lagaş

²⁹ Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. 23-24.

³⁰ Walther, Hinz, *Gosudarstvo Elam*, (Moskova: Izdatel'stvo Nauka, 1977), 70.

³¹ RIME 1: En-metena, E1.9.5.1, Col. i 1-12. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 195.

³² Brisch, "Of Gods and Kings: Divine Kingship in Ancient Mesopotamia", 37.

kökenlidir³³. Lagaş kralları arasında Eannatum'un hükümdarlık süresi bilinmemekle birlikte, yazıtlarının çok sayıda olması uzun süre hüküm sürdüğünü göstermektedir. Bu kralla ilgili hiçbir tarihsel eşzamanlılık yoktur ve adı SKL'de de geçmemektedir³⁴.

Lagaş krallarının dünyaya hakim olma arzularına dair kanıtlar, UrNanşe'nin torunu Eanatum'un hükümdarlığı ile başladığı hem yazıtlardan hem de ikonografilerinden anlaşılmaktadır. Güçlü bir hükümdar ve başarılı bir lider olan Eanatum (MÖ 2450-2425) döneminde Lagaş'ta gözle görülür ideolojik değişiklikler meydana gelmiştir. Mezopotamya tarihinde askeri seferlerine ilahi güçleri dâhil ederek meşrulaştırmaya çalışan bir hükümdardır ve Eanatum, saldırgan siyasetinin gerekçesi olarak ilahi unsurları kullanmıştır³⁵. Eannatum'un, tanrıları savaş politikalarında kullandığına ve kendisinin tanrısal kökenli olduğuna dair elde edinilen en zengin belgeler kraliyet yazıtlarıdır.

RIME 1: Col xi 21-24³⁶

*21-23 E-[anatum] [tanrı Ningirsu için] yabancı toprakları yok etti;
24 tanrıya geri verdi Ningirsu'nun kontrolü [onun] sevdiği alan,
Guden[a].*

RIME 1: Col xvi 18-24³⁷

*18-24 (Umma'nun) lideri E-anatum'a yemin etti: Göklerin ve yerin
kralı tanrı Enlil'in yaşamı üzerine! Tanrı Ningirsu'nun tarlasını faizli
bir kredi olarak kullanabilirim.*

RIME 1: Col xix 20-34³⁸

*20-34 "Efendim tanrı Enki'ye bildirdiklerinden [ve yinelediklerinden]
sonra, [Gişa'daki (Ümmet) herhangi bir lider anlaşmadan cayarsa,
anlaşmaya karşı çıktığında veya itiraz ettiğinde, bu anlaşmayı her
ihlal ettiğinde, tanrı Enki'nin yemin ettiği büyük savaş ağı Gişa'nun
(Ümmet) üzerine insin!*

³³ RIME 1: Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 77–290.

³⁴ Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 125.

³⁵ Jerrold S. Cooper, "Divine Kingship in Mesopotamia: A Fleeting Phenomenon", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch, (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012), 261.

³⁶ RIME 1: E-anatum E1.9.3.1, Col xi 21-24 Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 132.

³⁷ RIME 1: E-anatum E1.9.3.1, Col xvi 18-24. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 133.

³⁸ RIME 1: E-anatum E1.9.3.1, Col xix 20-34. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 135.

RIME 1: Col ii 1-5³⁹

1-5 [Tanrı Ningirsu] E-anatum'a emretti ve o da Gişa'yı (Umma) yok etti.

RIME 1: Col iv 20-24⁴⁰

20-24 Tüm yabancı topraklar Tanrı Ningirsu 'nun adayı E-anatum'un önünde titredi.

Eanatum'a ait kraliyet yazıtlarından anlaşıldığı üzere, bu kral savaşlarını haklı çıkarmak için tanrıları (Enlil, Ningirsu ve diğer tanrılar) ideolojisinde kullanmıştır. Eanatum'un askeri seferleri tanrılar ya da ilahi güçler tarafından verilen emirlerle gerçekleştirilmiştir. Eanatum, Lagaş ordusunun başı olarak her zaman Enlil ya da Ningirsu gibi büyük tanrılar tarafından desteklenmiş, yönlendirilmiş ve görevlendirilmiştir.

Eanatum, aynı zamanda Lagaş hükümdarları arasında tanrısal kökenli olduğunu ve tanrı soyundan geldiğini iddia eden bir kraldır.

RIME 1: Col iv 9–12⁴¹

9-12 [Tanrı Ni]n[ğir]su, E-[a]natum için [spermi] [kadının] içine bıraktı.

RIME 1: Col iv 27–29.⁴²

27-29 Tanrıça Ninhursag ona sağlıklı göğsünü sundu

RIME 1: Col v 1–5.⁴³

1-5 Tanrı Ningirsu, E-anatum'un, Tanrı Ningirsu tarafından rahme yerleştirilen spermin sevincini yaşadı.

RIME 1: Col. İ. 7-11⁴⁴

*7-9 E-anatum, Lagaş hükümdarı,
10-11 Tanrı Enlil tarafından aday gösterilmiştir,*

³⁹ RIME 1: E-anatum E1.9.3.3, Col ii 1-5. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 143.

⁴⁰ RIME 1: E-anatum E1.9.3.5, Col iv 20-24. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 147.

⁴¹ RIME 1: E-anatum E1.9.3.1, Col iv 9–12. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 129.

⁴² RIME 1: E-anatum E1.9.3.1, Col iv 27–29. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 129.

⁴³ RIME 1: E-anatum E1.9.3.1, Col v 1–5. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 129-130.

⁴⁴ RIME 1: E-anatum E1.9.3.6, col. i. 7-11. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 150.

RIME 1: Col. ii 1–6.⁴⁵

1-2 Tanrı Ningirsu tarafından güç verilmiş,
3-4 Tanrıça Nanşe tarafından kalbi seçilmiş,
5-6 Tanrıça Ninhursag tarafından sağlıklı sütle beslendi.

Eanatum'a adanmış uzun yazıtlarda yer alan bu ifadeler, tanrı Ningirsu tarafından yaratıldığını iddia ederek ilahi kökeniyle ilgili iddialarını göstermektedir. Gücünün tanrılar tarafından bahşedildiği vurgulanmıştır. Eanatum'un Enlil ve Ningirsu gibi önemli Sümer tanrılarıyla ilişkili olarak evrene hâkim olmaya yönelik unvanlar ve sıfatlar kullanmaya başladığı yazıtlarda oldukça açıktır. Eanatum, bu tür sıfatlar kullanmasına rağmen, tüm başarılarını tanrılara, özellikle de Ningirsu'ya atfedilmiştir.

M.Ö. üçüncü binyılın ortalarından kısa bir süre sonra, Sümer'deki krallığını Girsu'dan güneydoğuya doğru Lagaş ve Nina üzerinden Basra Körfezi'ndeki Guaba'ya kadar taşıyan Lagaş'ın hükümdarı Eanatum'dur. Eanatum'un bıraktığı en etkileyici anıt, komşu şehir devleti Umma'nın hükümdarına karşı kazandığı zaferin anısına Girsu'nun kutsal şehir merkezine diktiği devasa kireçtaşı steldir. Bu stel, savaşta öldürülen düşmanlarının cesetlerini yiyen bir akbaba sürüsü tasviri nedeniyle bugün *Akbabalar Steli*⁴⁶ (Fig. 1) olarak bilinmektedir. Bu stel, tanrılarının topraklarının korunması ve onlara bir çeşit toplu kurban sunma anlayışının uygulanması amacıyla yürütülmüş olan askeri faaliyetlere ilişkin bu güne kadar ulaşılmış en eski savaş anıtıdır. Tanrılarının askeri müdahalelerde nasıl bir role sahip olduğunu göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir⁴⁷.

Stelin korunmuş kısmında Eanatum'un düşmanı sadece *Umma'nın adamı* olarak adlandırılmıştır⁴⁸. Eanatum ise tanrılar tarafından doğurulmuş, emzirilmiş, isimlendirilmiş ve kral olarak atanmış, doğduğunda boyu dokuz aygın üzerinde olan insanüstü bir varlık olarak tasvir edilmiştir⁴⁹.

⁴⁵ RIME 1: E-anatum E1.9.3.6, col. ii 5–6. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 150.

⁴⁶ Akbabalar Steli 1881 yılında Telloh'da (antik Sümer Girsu, Lagaş şehir devletinin başkenti) bulunmuştur ve şu anda Paris'teki Louvre Müzesi'nde yer almaktadır. Akbabalar Steli'nden geriye sadece bazı parçalar kalmıştır. MÖ 25. yüzyılda, Erken Hanedanlık dönemi Lagaş'ının en güçlü hükümdarı olan kral E-anatum'un, Lagaş şehir devletinin uzun süredir düşmanı olan Umma şehir devletine karşı kazandığı zaferi yüceltmek için yapılmıştır. Irene J. Winter, "After the Battle Is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", *Studies in the History of Art* 16, Symposium Papers IV: Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages (1985), 13.

⁴⁷ Pekşen, "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrılarının Rolü", 57.

⁴⁸ Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 126.

⁴⁹ RIME 1: E-anatum E1.9.3.1. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 128-140. Cooper, "Divine Kingship in Mesopotamia: A Fleeting Phenomenon", 261.

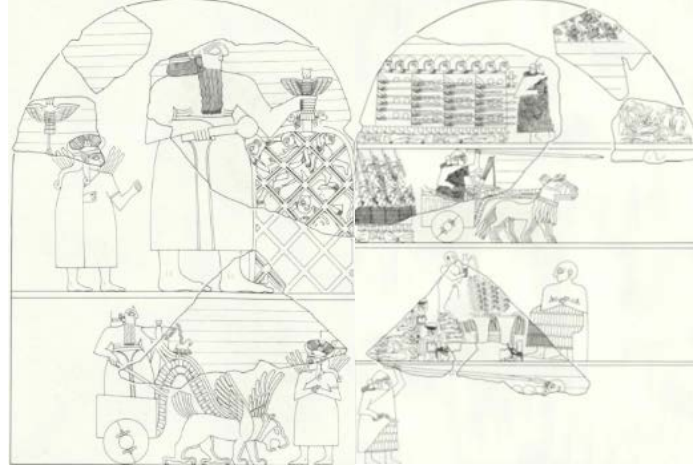

Fig 1: Akbabalar Steli ön yüz ve arka yüz⁵⁰.

Winter, stelin ön yüzünde savaş eyleminin tamamlanma betimlemesinden dolayı bir “doruk sahne” olarak adlandırılabilceğini öne sürmüştür ve aslında ona göre bu bir özettir. İlahi müdahalenin mitik terimlerle ifade edilmiş sembolik bir yansımasıdır ve dolayısıyla “ikonik” olanın eşiğindedir; bir nevi ilahi himaye ve lütfa dair bütünlüklü, soyut bir kavramı aktarmayı amaçlamaktadır. İmgelerin ardında, tanrının mitolojik tarihi ve çağrışımları yatmaktadır ancak bunlar sadece ima edilmekte ve hiçbir şekilde canlandırılmamaktadır. Stelin arka yüzünde ise anıta modern adını veren akbabalar sağ üstte, gagalarında Lagaş'ın Ummanlı düşmanının kesik başlarını tutarken betimlediğinden bahsetmiştir⁵¹.

Akbabalar Steli aynı zamanda haberci rüya⁵² içeren Sümerce metinlerin en eskisini barındırmaktadır. Yazıtta Eannatum, Umma üzerine sefer yapmadan önce gördüğü rüyada tanrı Ningirsu'dan başarılı olacağına dair teminat almıştır. Böylelikle cesaretlenmiş olan kral sefere çıkmıştır⁵³. Bu

⁵⁰ Elizabeth Simpson Rekonstrüksiyon çizimi. Winter, "After the Battle Is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", 13-16

⁵¹ Winter, "After the Battle Is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", 15.

⁵² Haberci rüyaları, gelecekle ilgili bilgi içeren ya da tanrıların bazı hususlardaki istek, uyarı ve desteklerinin herhangi bir yoruma gerek kalmayacak biçimde aktarıldığı rüyalar şeklinde tanımlanmaktadır. Ömer Kahya, “Sümerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri”, *DTCF Dergisi*, 59/1 (2019), 231.

⁵³ Metin için bkz: Rime 1: E1.9.3.1, 6-7. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 130. Eski Mezopotamya'da rüya türleri ve anlamları için bkz: Kahya, “Sümerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri”, *DTCF Dergisi*, 59/1 (2019).

rüya tanrısal destek ya da cesaretlendirme rüyası olmasının yanında gelecekle de ilişkilidir. İleride gerçekleşecek olan savaşta elde edilecek başarının bir nevi garantisidir⁵⁴. Bu bağlamda, tanrıların kralların ideolojileriyle olan bağlantısı haberci niteliğinde rüyalarla da desteklendiği görülmektedir.

Erken Hanedanlık dönemi aynı zamanda krallık kurumunun tam anlamıyla yerleştiği dönemdir; özellikle dönemin sonunda hükümdarlar hatırı sayılır bir güç ve ayrıcalık elde etmişlerdir. Hallo'nun işaret ettiği gibi, hükümdara yapılan metinsel atıflar bir baş tanrı tarafından doğurulmuş, bir tanrıça tarafından emzirilmiş, diğer tanrılar tarafından isimlendirilmiş ve nitelikler verilmiş olmak üzere kraliyet iktidarının meşruiyetini vurgulamanın ayrıntılı bir yolunu oluşturmaktadır⁵⁵. Bunlar Akbabalar Steli metninde Eannatum tarafından dile getirilen iddiaların kendisidir ve Eannatum'un anlatıdaki merkezi rolüyle birlikte kralın genişletilmiş rolüne işaret etmektedir⁵⁶. Winter'ın belirttiği üzere, aynı olgunun, arka yüzdeki resimsel anlatıda krala verilen belirgin konumla görsel olarak da iletildiği görülmektedir. Aşağıdan yukarıya doğru okunduğunda, hafif ama giderek artan bir değişim olduğu görülür. Öyle ki üstteki figür altta yeniden inşa edilen figürden daha büyüktür; aynı zamanda hükümdar kenardan tam merkeze doğru ilerler. Bu hareketin yalnızca kompozisyon ve anlatı taleplerinin bir ürünü olmadığını, daha ziyade Erken Hanedanlık döneminin sonlarında bir kurum olarak krallığın yapısal gelişiminin önemli bir ifadesi olduğu öne sürülebilir⁵⁷.

Enanatum

I. Enanatum, Eanatum'un halefi olarak hükümdarlığı süresince, tanrılar tarafından seçilme ve eylemlerini tanrılarla meşrulaştırma geleneğini devam ettirmiştir. Yazıtlarda Eanatum gibi I. Enanatum'un da tanrıça Ninhursag tarafından sağlıklı sütle beslendiğinden bahsedilir.

RIME 1: Col i 1–11.⁵⁸

1-2 Tanrı Hendursağ için, Abzu'nun baş müjdecisi,

⁵⁴ Kahya, "Sümerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri", 232.

⁵⁵ William W. Hallo, *The Ancient Near East: A History*, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971), 49.

⁵⁶ Metnin tamamı için bkz: RIME 1: E-anatum E1.9.3.1. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 128-140.

⁵⁷ Winter, "After the Battle Is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", 26.

⁵⁸ RIME 1: En-anatum E1.9.4.2, Col i 1–11. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 171.

3-5 *En-anatum, Lagaş hükümdarı,*
 6-7 *Tanrı Enlil tarafından aday gösterilen kişi,*
 8-9 *Tanrıça Ninhursag tarafından sağlıklı sütle beslendi*
 10-11 *Tanrıça Nanşe tarafından kalpten seçilmiştir*

Bunun yanı sıra, I. Eanatum, Tanrıça İnanna tarafından çağrılmış⁵⁹ ve kendisine hoş bir isim verilmiş⁶⁰ ve bu kralın tanrı LUGAL-URUXKAR'ın oğlu olduğundan bahsedilmiştir⁶¹. I. Eanatum yazıtlarında ayrıca yabancı topraklar gibi farklı dünya hakimiyetini yansıtan ifadeler kullanılmıştır.

RIME 1: Col i 6–7⁶²

6-7 *Tanrı Ningirsu için yabancı topraklara boyun eğdiren*

Görüldüğü üzere, Eanatum ve I. Eanatum ile birlikte yeni bir kraliyet ideolojik eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Lagaş hükümdarları artık tanrıların soyundan gelenler olarak onurlandırılmış ve ilahi kökenli oldukları varsayılmıştır. Doğrudan tanrılaştırıldıklarına dair herhangi bir kanıt yoktur. Ancak, Eanatum'un veya I. Eanatum'un hükümdarlığı sırasında soylarını tanrılara dayandırdıkları ve tanrıların kralların yanında olduklarını vurguladıkları açıktır. Ayrıca, bu krallar tüm evreni (Sümer'i) fethetmeye yönelik hırslı planlarıyla doğrudan bağlantılı olan evren hâkimiyetini yansıtan ifadeler ve lakaplar kullanmaya başlamışlardır. Bölgesel genişleme devam ettikçe de kendi topraklarındaki ve tüm Sümer'deki konumları güçlenmiştir⁶³.

Enmetena

I. Eanatum'un oğlu Enmetena'nın kraliyet yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu kral tanrısal kökenini öne çıkarmıştır. Babası ve amcası Eanatum ile aynı ifadeleri kullanmakla birlikte, Enmetena ile aynı şekilde bir ilahın oğlu olduğunu da ilan etmiştir. Kendinden öncekiler gibi Enmetena da bir tanrının oğlu ve dostudur ve tanrıça Ninhursag tarafından sağlıklı sütle beslenmiştir. Bunun yanı sıra, farklı olarak bu kral tanrıça İnanna tarafından *özel olarak* çağrıldığı ilan edilen ilk hükümdardır.

RIME 1: 5–10.⁶⁴

5-6 *Tanrıça Nanşe tarafından kalbinde seçilmiştir,*

⁵⁹ RIME 1: En-anatum E1.9.4.2, Col ii 3–4. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 171.

⁶⁰ RIME 1: En-anatum E1.9.4.6, Col i 10-11. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 176.

⁶¹ RIME 1: En-anatum E1.9.4.2, Col ii 7–8. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 171.

⁶² RIME 1: En-anatum I E1.9.4.4, Col i 6–7. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 175.

⁶³ Maeda, "King of Kish in Pre-Sargonic Sumer", 4-5.

⁶⁴ RIME 1: En-metena E.1.9.5.22, 5–10. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. 175.

7-8 Tanrı Ningirsu'nun baş yöneticisi,
9-10 Tanrıça Ga[t]umdu'dan doğan oğul,

RIME 1: obv ii 5-7⁶⁵

obv ii 5-6 Tanrıça İnanna tarafından [özel olarak] çağrıldı
obv ii 7 Tanrı Lugal-URU×[KAR] tarafından doğan oğul

Dahası, kraliyet yazıtlarından birinde Enmetena'ya kraliyetin ve bilgeliğin eski Mezopotamya tanrı panteonunun en büyük tanrıları tarafından bahşedildiği ifade edilmiştir. Aynı yazıtta kendisini tanrı Ningirsu'nun baş hükümdarı olarak tanımlamıştır.

RIME 1: Col v 22–29.⁶⁶

22-23 Tanrı Enlil tarafından asa bahşedilmiştir,
24-25 Tanrı Enki tarafından bilgelik bahşedilmiştir,
26-29 Tanrı Ningirsu'nun baş yöneticisi,

Anlaşıldığı kadarıyla, Enmetena'nın, amcası Eanatum kadar başarılı bir savaşçı ve fatih olmadığı ve yazıtlarında hiçbir zaman dünya hakimiyetini yönetmeyi yansıtan dair ifadeler kullanmadığı da anlaşılmaktadır.

Lugalzagesi

Erken Hanedanlar döneminin önemli kent krallıklarından bir diğeri de Uruk'dur. Uruk kent devletinin önemli krallarından Lugalzagesi de bu çalışma kapsamında değerlendirilmesi gereken krallar arasında yer almaktadır. Uruk kentinin gücü, Lugalzagesi'nin Umma kralı, ardından Uruk kralı olduğu ve muhtemelen Sümer'in çoğuna hükmettiği MÖ 24. yüzyılın ikinci yarısında doruğa ulaşmıştır⁶⁷. Lugalzagesi'nin dönemine ait pek çok yazıt bulunmuştur. Bu sayede onun kraliyet ideolojisi, iddiaları ve siyasi felsefesi hakkında yeterli bilgi edinilmiştir⁶⁸. Kraliyet yazıtlarından anlaşıldığı üzere, Lugalzagesi, Lagaş kralları Eanatum veya Enmetena'nın yukarıda bahsi geçen fikirlerini benimsemiş ve ilahi bağlantıları aynı paralellikte oluşturmuştur.

⁶⁵ RIME 1: En-metena E.1.9.5b, obv ii 5-7. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. 206.

⁶⁶ RIME 1: En-metena E.1.9.5.1, Col v 22–29. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. 198.

⁶⁷ Vladimir Sazonov, *Aspects of Royal Ideology and Religion in Sumer and Akkad in III Millennium BCE*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Tallinn University Dissertations on Humanities, (Tallinn, 2019), 88.

⁶⁸ RIME 1: Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*., 433–438.

RIME 1: Col i, 1–29⁶⁹.

1-2 *Bütün ülkelerin kralı Tanrı Enlil için-*
 3-5 *Uruk Kralı (ve) ülkenin kralı Lugalzagesi'ye,*
 6 *Tanrı An'ın rahibi*
 7-8 *Tanrıça Nissaba'nın rahibi,*
 9-12 *U-U'nun oğlu, Gişa'nın (Umma) [hükümdarı] ve tanrıça*
Nissaba'nın rahibi
 13-14 *tüm ülkelerin kralı olan An tarafından onaylanmıştır,*
 15-16 *Enlil için baş yönetici,*
 17-18 *Tanrı Enki tarafından bilgelik bahşedilmiştir,*
 19-20 *Tanrı Utu tarafından seçilmiştir,*
 21-22 *Tanrı Sin'in veziri,*
 23-24 *Tanrı Utu'nun askeri valisi,*
 25 *Tanrıça İnanna'yı ayakta tutan,*
 26-27 *Tanrıça Nissaba'dan doğan oğul,*
 28-29 *Tanrıça Ninhursag tarafından sağlıklı sütle beslenmiştir.*

Lugalzagesi birçok Sümer şehir devletini yönetmiş ve *ülkenin kralı* kraliyet unvanını almıştır. Kraliyet yazıtında üzerinde egemenlik iddia edebileceği ayrı şehirlerin aksine bütün toprakları ya da bölgeyi tanımlayan ilk kral olarak düşünülebilir⁷⁰.

Kiş, Lagaş ve Uruk şehir devletlerinin hükümdarlarına ait kraliyet yazıtlarından anlaşıldığı üzere, MÖ 25.-24. yüzyıllarda hükümdarlar tarafından dünya hâkimiyeti iddiaları ve ilahi köken iddialarının geliştiği bir dönemdir. EH III'ün sonunda özellikle Uruk ve Umma'lı Lugalzagesi'nin propaganda metinlerinde EH kraliyet ideolojisi, ilahi köken ve tüm dünya (Sümer) üzerinde efendilik iddiası yazıtlarda çok net ortaya çıkmıştır. Sümer ülkesinde tek güç olmak ve kişisel tanrısı Nidaba'yı daha da yüceltmek amacıyla pek çok sefer düzenlemiş olan Lugalzagesi'nin yaklaşık yirmi dört yıl süren iktidarı, tıpkı kendisi gibi Mezopotamya'nın tek hâkimi olmak amacıyla ortaya çıkmış olan Akadlı Sargon tarafından sona erdirilmiştir⁷¹.

Akad Dönemi (2350-2200)

Genellikle Pre-sargonik olarak adlandırılan EH dönemini, Akad dönemi izlemiştir. EH döneminin sonlarına doğru Sümer kent devletleri arasında yaşanan siyasi ve askeri çatışmaların artması, Sami kökenli

⁶⁹ RIME 1: Lugal-zage-si E1.14.20.1, Col i, 1–29. Frayne, *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, 435.

⁷⁰ Tohrü Maeda, "Royal Inscriptions of Lugalzagesi and Sargon", *Orient XL*, (2005), 4.

⁷¹ Pekşen, "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü", 58.

göçmenlerin bölgede örgütlenmelerine fırsat oluşturmuş ve Sargon önderliğinde Sümer hâkimiyetine son vererek bir Sami devleti kurmuşlardır⁷². Son Kiş kralı Urzababa ile Uruk kralı Lugalzagesi'yi yenerek ve böylece bütün Mezopotamya'ya hâkim olarak Akad devletini kuran Sargon (Şarrukin)'dir (MÖ 2334-2279)⁷³. Sargon hayatının büyük bir bölümünü mutlak güce sahip bir *imparatorluk* kurmaya adanmıştır⁷⁴. Sargon, kraliyet yazıtlarında *Kiş Kralı* olarak anılmaktadır⁷⁵. Ancak Sargon tarafından kullanılan bu unvanın EH dönemindeki anlamının genişletilip evrenin kralı olarak yeni bir anlam kazandığı yazıttan anlaşılmaktadır.

Sargon, tanrı Enlil'in rakip tanımadığı toprakların efendisi gibi bazı Erken Hanedanlık dönemi dünya hakimiyetini yansıtan ifadelerini kullanmaya devam etmiştir ve bu unvanları Lugalzagesi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

RIME 2: 67-85.⁷⁶

67-72 Ülkenin efendisi Sargon'a tanrı Enlil rakip tanımadı.
73-78 Tanrı Enlil ona Yukarı Deniz'i ve Aşağı Deniz'i verdi,
79-85 böylece Aşağı Deniz'den Yukarı Deniz'e kadar Agade vatandaşları ülkenin valiliklerini ellerinde tutuyorlardı.

Akadlarla birlikte çivi yazısı kullanılarak yazılabilen yeni bir dil, figürleri farklı yeni bir sanat tarzı ve siyasi kavramsallaşmanın yeni bir yolu gelmiştir. Akadlar, Güney Mezopotamya'nın bağımsız şehir devletleri ve kuzey Mezopotamya'daki görünüşte katı otoriter bölgesel krallıklar arasında rekabet ve sınırlı işbirliği ile karakterize edilen bir ortamda, politik ve askeri gücü tek bir uyumlu siyasi varlıkta birleştirmişlerdir⁷⁷.

⁷² Firuzan Kınal., *Eski Mezopotamya Tarihi*, (Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını, 1983) 76; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013),75; Salih Çeçen, "Akad İmparatorluğu", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (ed.), (İstanbul: Değişim Yayınları, 2020), 36.

⁷³ Sargon'un yaşamı ve hükümdar oluşu, mitolojik bir anlatı olarak binyıllarca devam etmiştir. Kendisinden önceki hiçbir kralın ulaşamadığı ölçüde büyük bir devlet kurmuştur ve Mezopotamya tarihinde kent devleti kralından ülke devleti kralına dönüşümün temsilidir. Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, 95, Ünsal, "MÖ. III. Binyılda Mezopotamya'da Yönetim ve Din", 47.

⁷⁴ Glassner, J.-J. *The Invention of Cuneiform: Writing in Sumer*, Zainab Bahrani and Marc Van de Mieroop,(ed.), (London: John Hopkins University Press, 2003), 200.

⁷⁵ RIME 2: Sargon E2.1.1.1, 1-11. Douglas Frayne, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, (Toronto: University of Toronto Press, 1993), 10. 1-11 Sargon, Agade kralı, tanrıça Ahtar'ın kâhyası, dünyanın kralı, tanrı An'nın meshedilmiş kâhini, ülkenin efendisi (Kiş Kralı), tanrı Enlil'in valisi.

⁷⁶ RIME 2: Sargon E2.1.1.1, 67-85.

⁷⁷ Dan Hulseapple, "Structure, Ideology, Traditions: Defining the Akkadian State", *SUNY New Paltz Undergraduate Honors Thesis Collection*: 2018, 1.

Cooper'ın belirttiği üzere, Akad devletinin kurucusu Sargon'dan sonraki Akad krallarının, birleşik bir panteon, teoloji ve yönetim ile bir imparatorluk kurmaya çalıştıkları yazıtlardan anlaşılmaktadır⁷⁸. Akad krallarının birleştirme siyaseti devletin tüm alanlarında, devlet ideolojisinde, ölçüler sisteminde ve resmi kültürde görülmektedir. Akad kralları takvim sistemlerini birleştirmeye çalışmış ve halk için evrensel olması gereken birleşik bir Sumero-Akad panteonu yaratmaya çalışmışlardır⁷⁹.

Narām-Sîn

Sargon'dan sonraki Akad kralları arasında bir kralın tanrılaştırıldığına dair ilk kesin bilgi dördüncü Akad kralı, Narām-Sîn (Narām-Su'en) (MÖ. 2254-2218) dönemine aittir⁸⁰. Narām-Sîn'in kendi şahsını tanrılaştırması hükümdarlığının ilk dönemlerinde değil, ortalarında başladığı yazıtların kronolojisinden anlaşılmaktadır. Narām-Sîn'in evrene hâkimiyet iddiaları, kendisini tanıtırken kullandığı yeni kraliyet unvanı olan *Dört iklimin (diyarın) kralı* terimine de yansımıştır.

RIME 2: Col ii 1-7.⁸¹

1-7 Narām-Sîn, kudretli, Agade'nin ve dört iklimin (diyarın) kralı

Narām-Sîn resmi kraliyet yazıtlarında ve diğer metinlerde evrensel kontrol ve tanrılaştırma fikirlerinin açıkça beyan edildiği ilk hükümdardır.⁸² Bu durumu anlatan en belirgin kanıt, Narām-Sîn'in tanrılaştırıldığı Bassetki⁸³ Heykeli (Fig 2) olarak adlandırılan bakır bir heykel üzerindeki Akadca yazıtta görülmektedir.

⁷⁸ RIME 2: Frayne, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*.

⁷⁹ Cooper, Jerrold S. "Paradigm and Propaganda: The Dynasty of Akkade in the 21st Century", *Akkad the First world Empire, Structure, Ideology, Traditions*, Mario Liverani, (ed.), HANE/S – V, Padova: Sargon, lk (1993): 11–12

⁸⁰ Alasdair Livingstone, "A Late Piece of Constructed Mythology Relevant to the Neo-Assyrian and Middle Assyrian Coronation Hymn and Prayer *The Context of Scripture*, Volume 1: Canonical Compositions from the Biblical World, William W. Hallo, (ed.), (Leiden: Brill, 1997, 476.

⁸¹ RIME 2: Narām-Sîn E2.1.4.1, Col ii 1-7. Frayne, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, 88.

⁸² A. Westenholz, A. "The Old Akkadian Period: History and Culture." In *Mesopotamien. Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*", W. Sallaberger and A. Westenholz, (ed.) (Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag, 1999), 46-55.

⁸³ Bassetki, Irak ve Türkiye sınırına yakın bir köydür. Joan Aruz, *The Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, (New York: Metropolitan Museum of Art; New Haven: Yale University Press, 2003), 195

Fig 2: Bassetki'de bulunan bakır alaşımlı çıplak, kemerli bir figürün alt yarısı.⁸⁴

Gövdenin sadece alt kısmı kalmıştır, ancak heykelin üzerindeki yazıt oldukça iyi durumdadır. Kralın tanrılaştırılmasının *Büyük İsyân'dan*⁸⁵ kısa bir süre sonra gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu döneme tarihlenen olaylar bu kraliyet yazıtında açıkça anlatılmaktadır.

RIME 2: 1-74.⁸⁶

*1-4 Narām-Sîn, kudretli, Agade kralı,
5-9 dört bölge birlikte ona karşı ayaklandığında,
10-12 Tanrıça Aştar'ın ona gösterdiği sevgi sayesinde,
13-19 Bir yıl içinde dokuz savaşta galip geldi ve onların
(isyancıların[?]) (kendisine karşı) çıkardıkları kralları ele geçirdi.
20-23 Kentinin temellerini tehlikelerden koruduğu için,
24-51 (Şehrinin vatandaşları) Eanna'daki Aştar'dan, Nippur'daki
Enlil'den, Keş'teki Tuttul Ninbursag'daki Dagan'dan, Eridu'daki
Ea'dan, Ur'daki Sin'den, Sippar'daki Şamaş'tan (ve) Kutha'daki
Nergal'den (Narām-Sîn'in) şehirlerinin tanrısı (yapılmasını) istediler
ve*

⁸⁴ Akad dönemi, yaklaşık M.Ö. 2300-2159. Aruz, *The Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, 195. Eski Akad krallarının heykellerine tapınma hakkında bilinenlerin neredeyse tamamı Eski Akad hanedanlığından 300-500 yıl sonraki dönemlere aittir. Brisch, "Of Gods and Kings: Divine Kingship in Ancient Mesopotamia", 40.

⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz: Kurtuluş Kıymet. Hitit Metinlerinde Akad Çağı ile İlgili Kayıtlar. TAD, C. 38/S. 2019, 66, 1-66.

⁸⁶ RIME 2: Narām-Sîn E2.1.4.10, 1-74. Frayne, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, 113-114. Ayrıca bkz: FAOS 7: I. J. Gelb & B. Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr. (Freiburger Altorientalische Studien 7)*, Stuttgart 1990.

54-57 Agade'nin içinde ona (adanmış) bir tapınak inşa ettiler.
 58-70 Bu yazıyı kaldırıncaya gelince, tanrılar Samaş, Aştar, Nergal,
 kralın mübaşiri, yani (yukarıda bahsedilen) tüm tanrılar
 70-74 onun temellerini yıkar ve soyunu yok eder.

Bu alıntıdan anlaşıldığı üzere, Akad halkı, Narām-Sîn'i ilah yapmak için tanrılardan talepte bulunur ve ardından Akad'da onun için bir tapınak inşa edilmeye başlanır. Yazıt, bu tanrılaştırma talebinin Narām-Sîn'in güney Mezopotamya şehir devletlerinin bir isyanını başarıyla bastırmasından sonra gerçekleştiğini bildirmektedir. Narām-Sîn yazıtlarında (E2.1.4.9, 11-13; E2.1.4.10'daki) geçen *bir yılda dokuz savaşta galip* ifadesinin *Büyük İsyân* olaylarına bir ima olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷.

Narām-Sîn'in ayrıca *Büyük İsyân*'dan sonraki döneme tarihlenen diğer yazıtlarında kralın adı sürekli olarak ilahi belirleyici DINGIR/Tanrı ön ek ^(d) ile yazılmıştır⁸⁸.

RIME: 2 E2.1.4.12, E2.1.4.13,...⁸⁹

1 ^(d) na-ra-am ^dEN.ZU

RIME 2: 1-7.⁹⁰

1-7 Narām-Sîn, kudretli, dört mahallenin kralı, bir yılda dokuz savaşın galibi.

Yazıtların yanı sıra, Narām-Sîn'in tanrılaştırıldığına dair görsel kanıtlar da mevcuttur. İlahi hükümdar olarak Narām-Sîn ile ilişkilendirilen en ünlü anıt *Naram-Sin'in Zafer Steli*'dir (Fig 3).

⁸⁷ Sazanov, *Aspects of Royal Ideology and Religion in Sumer and Akkad in III Millennium BCE*, 44.

⁸⁸ Frayer, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, 84. "Eski Mezopotamya'da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi", 127.

⁸⁹ Narām-Sîn'in tanrı belirteci olan ^(d) ilahi işaretinin belirgin şekilde kullanıldığı belgelerin tamamı için bkz: RIME: 2 E2.1.4.12 vd. Frayer, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, 116-179).

⁹⁰ RIME 2: Narām-Sîn E2.1.4.9, Col ii 1-7.

Fig 3: Narām-Sîn Zafer Steli⁹¹

Anıt üçlü dikey bir yapıya sahiptir; en üstte soyut semboller, büyük tanrıları temsil eden yıldızlar, ortada Narām-Sîn ve muhtemelen Sidur Dağı olan düz bir dağ; aşağıda sağda düşmanlar (Lullubalılar) ve solda Akad askerleri yer almaktadır⁹².

Narām-Sîn'in tasvir edildiği bir başka görselde de kralın tanrılaştırıldığını yansıtan benzer bir betimleme görülmektedir (Fig 4). Narām-Sîn, yukarıda bahsedilen tanrının simgesel işareti olan boynuzlu bir taçla tasvir edilmiştir. Tanrılaştırılmış Narām-Sîn, savaşçı yönüyle betimlenen tanrıça İştâr'ın karşısında oturduğu bir sahnede tasvir edilmiştir. Her iki figür de bir kulenin tepesindeki platformda, İştâr'ın zapt ettiği bir grup ölümlü ve tutsağın üzerinde oturmaktadır⁹³.

⁹¹ Akad dönemi, yaklaşık M.Ö. 2220-2184. Aruz, *The Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, 196.

⁹² Reinhard Bernbeck, "Royal Deification: An Ambiguation Mechanism for the Creation of Courtier Subjectivities", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch, (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012), 162. Winter, Narām-Sîn'in Mezopotamya'da tanrısallığın ikonografik işareti olan boynuzlu bir taç giymiş, diğer figürlerden daha büyük olarak tasvir edilmiş olsa da, sunuluş şeklinin onun büyük bir tanrıdan ziyade küçük bir tanrı olarak tasvir edildiğini belirtmektedir. Irene J, Winter., "Touched by the Gods: Visual Evidence for the Divine Status of Rulers in the Ancient Near East", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch, (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012): 76.

⁹³ Selz, "The Divine Prototypes", 20.

Fig 4: Narām-Sîn ve tanrıça İřtar⁹⁴

Bernbeck'in belirttiği üzere, Narām-Sîn'in tanrılaştırılması uzun vadeli bir gelişme bağlamında görülmelidir. Bu durum özellikle Akad dönemine ait mühür ve mühürlemeler göz önünde bulundurulduğunda netlik kazanmaktadır⁹⁵.

Narām-Sîn'in hükümdarlığından sonraki dönem Akad imparatorluğu için bir gerileme dönemi olarak kabul edilebilir. Bu, Narām-Sîn'in son yıllarında ya da ölümünden sonra başlamış ve Zagros Dağı'ndan gelen Guti kabilelerinin zayıflamış imparatorluğun son kalıntılarını fethedip yok etmesiyle yaklaşık MÖ 2154'te Akad devletinin tamamen çökmesiyle sona ermiştir⁹⁶.

Narām-Sîn'in yeryüzünde tanrı olarak geçirdiği kısa süre diğer krallara aktarılmamış ve tek olarak kalmıştır. Oğlu ve halefi şarkalışarri (M.Ö. 2217-2193) tanrısal statüye talip olmamış, arkasından gelen diğer krallar da aynı şekilde bu konumu devam ettirmemişlerdir. şarkalışarri'nin yıl adlarında, tanrısal sınıflandırıcının metinlerinin daha sonraki Mezopotamyalı kopyacıları tarafından restore edildiği düşünölmektedir ve sadece bir yazıtta⁹⁷ ve hizmetkârlarından bazılarının ithaf mühürlerinde mevcut olduğu görölmektedir⁹⁸.

⁹⁴ Naram-Sin dönemi, yaklaşık MÖ 2220-2184 Kalıp Parçası. Aruz, *The Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, 206-207.

⁹⁵ Bernbeck, "Royal Deification: An Ambiguation Mechanism for the Creation of Courtier Subjectivities", 164.

⁹⁶ Sazanov, *Aspects of Royal Ideology and Religion in Sumer and Akkad in III Millennium BCE*, 93.

⁹⁷ (Šar-ka-li-LUGAL-ri) RIME 2: řarkalıřarri E2.1.5.2. Frayne, *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, 188.

⁹⁸ Piotr, Michalowski, "The Mortal Kings of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Nicole Brisch, (ed.), (Chicago: The Oriental Institute, 2012), 35.

Sonuç

İlk yazılı belgelerden anlaşıldığı üzere Sümerlerden başlayarak krallık, eski Mezopotamya toplumlarına tanrılar tarafından bahşedilmiştir. Tanrılar, kralların siyasi faaliyetlerinde yönetimi meşrulaştırmak için kullanılan ilahi güçler olarak değerlendirilmiştir. Kralların tüm evrene hâkim olma tutkuları ve kendilerini tanrılarla bağlantılı görme durumları da bazı dönemlerde bazı krallar tarafından oldukça benimsenerek yazıtlara ve görsellere yansımıştır. Tanrılarla olan bağlantılarını sunmak için kralların çeşitli yöntemler uyguladıkları görülmektedir. EH III döneminde belirginleşmeye başlayan bu akım Akad döneminde de temel prensibi aynı kalarak fakat genişleyerek devam etmiştir. Tanrı soyundan gelme ve bir tanrı tarafından emzirilme iddialarıyla başlayan ilahi güçle meşrulaştırma çabaları, DINGIR simgesini (tanrı işareti) kullanma ve sembolik kıyafetlerle betimleme durumuna dönüşmüştür. Tüm bu iddiaların alt yapısında tüm Mezopotamya'ya hâkim olabilme bir nevi o dönem insanının algısıyla tüm evrene hâkim olabilme ve tanrı gücüne sahip olma çabası yattığı düşünülebilir. Evrensel hâkimiyeti meşru kılmak ve kraliyet ideolojisindeki gücü yansıtmak açısından tanrıların yönetimle bağlantılı olması kullanılmıştır.

Erken Hanedanlar döneminde Sümer'de bir hükümdarın ilahi kökeni olduğunu iddia etmesine dair en eski yazılı kayıt Mesilim'e aittir. Mesilim'in gücünün geniş bir alana yayılması ve kraliyet unvanı, onun dünyaya hakim olma arzularını gösterdiği aynı zamanda bir tanrının oğlu olduğunu belirtmesiyle tanrı bağlantısını vurgulandığı açıktır.

EH III dönemi Lagaş kenti krallarından olan ve evrene hâkim olma arzusu ile dikkat çeken bir diğer kral ise, Eanatum'dur. Bu kral döneminde Lagaş'ta gözle görülür ideolojik değişiklikler meydana gelmiştir. Yazıtlardan ve Akbaba stelindeki görselden anlaşıldığı üzere, askeri seferlerine ilahi güçleri dâhil ederek meşrulaştırmaya çalışmıştır. Gücünün tanrılar tarafından verildiği ve bir tanrı tarafından emzirildiği iddia edilmiştir. Eanatum'un halefleri I. Eanatum ve oğlu Enmetena'nın da benzer şekilde tüm evreni (Sümer'i) yönetme arzusu ile bir tanrı tarafından emzirildiği vurgulandığı görülmektedir.

Erken Hanedanlar döneminin önemli kent krallıklarından Uruk'un kralı Lugalzagesi de benzer ideolojik fikirlere sahip olmanın yanı sıra, Sümer şehir devletini yönetmiş ve *ülkenin kralı* unvanını almıştır. Lugalzagesi, kraliyet yazıtında üzerinde egemenlik iddia edebileceği farklı farklı şehirlerin aksine bütün toprakları ya da bölgedeki hâkimiyeti tanımlayan ilk kral olarak düşünülebilir.

Akadların bölgeye hâkim olup tek bir imparatorluk kurma ideolojileri ile birlikte, kralların ilahi bağlantıları daha da gelişmiştir. Akad kralları arasında bir kralın tanrılaştırıldığına dair ilk kesin bilgi dördüncü Akad kralı, Narām-Sîn'dir. Bu iddianın en belirgin kanıtı hem ikonografilerdeki betimlemelerinde giydiği boynuzlu taç hem de hükümdarlığının ortalarından sonra yazıtlarında kullanılan DINGİR işaretidir. Narām-Sîn'in evrenselci iddiaları, kendisini tanıtırken kullandığı yeni kraliyet unvanı olan *Dört iklimin (diyarın) kralı* ifadesinde görülmektedir. EH III döneminde başlayan evrene hakim olma iddiaları ile ilahi alana yakınlığın ifadesi arasında oldukça açık bir bağlantı olduğu görülmektedir. Bu yakınlık ilk olarak tanrısal köken iddialarıyla ifade edilmiş ve Narām-Sîn tarafından hükümdarın tamamen tanrılaştırılması şeklinde geliştirilmiş ve kraliyet ideolojisine de yansımıştır.

Erken Hanedanlık III ve Akad dönemlerine ait yazılı ve görsel kanıtlardan anlaşıldığı üzere, Eski Mezopotamya'daki yöneticilerin evrene hâkim olma istekleri, ilahi köken iddiaları ve tanrılaşmalarını birbirleriyle dolaylı da olsa bağlantılıdır. Bunların alt yapısında ise kraliyet ideolojisindeki değişimler ve gelişmeler gözlenebilmektedir. Yazılı belgelerin ve ikonografilerden anlaşıldığı üzere, Sumer ve Akad geleneğiyle başlayan kralların dünya hâkimiyeti arzusu ve kendilerini tanrılaştırma ideolojileri ardılları tarafından benimsenip Asur ve Babil krallarının yönetme yetkisini genişleterek eylemlerini tanrısal buyruğun ve iradenin sonucu olarak göstermişlerdir. Asur dönemine bu durum tanrısal Asur yönetimi olarak sirayet etmiştir ve Asur kralları kontrolü dışında kalan yani düzensiz olan tüm diğer uluslara düzen getirme görevine sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Asur'da kralın tüm eylemlerinin en baş tanrının ve büyük tanrıların emirleri doğrultusunda gerçekleştiği fikri Asurlulara ve diğer toplumlara inanç bağlamında benimsetilmiştir. Bu bağlamda, başka halkların ve bölgelerin tabi kılınması tanrıların emri olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda, eski Mezopotamya'da dünya hakimiyeti ideolojisinin de Erken Hanedanlık dönemiyle başlayarak ardıllarına da aktarıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aruz, Joan. *The Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, New York: Metropolitan Museum of Art; New Haven: Yale University Press, 2003.

Bernbeck, Reinhard. "Royal Deification: An Ambiguation Mechanism for the Creation of Courtier Subjectivities", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Eds. Nicole Brisch, Chicago: The Oriental Institute, (2012): 157-170.

- Brisch, Nicole. "Of Gods and Kings: Divine Kingship in Ancient Mesopotamia", *Religion Compass* 7, 2(2013): 37-46.
- Çeçen, Salih. "Akad İmparatorluğu", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, Eds L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları, (2020): 9-33.
- Cline, E. H. ve Graham M. W. *Antik Çağ İmparatorlukları, Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Cooper, Jerrold S. "Paradigm and Propaganda: The Dynasty of Akkade in the 21st Century", *Akkad the First world Empire, Structure, Ideology, Traditions*, Eds, Mario Liverani, HANE/S – V, Padova: Sargon, 1k (1993): 11-23.
- Cooper, Jerrold S. "Divine Kingship in Mesopotamia: A Fleeting Phenomenon", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Eds. Nicole Brisch, Chicago: The Oriental Institute, (2012): 261-265.
- Espak, Peeter. "The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East", *ENDC Proceedings* 14, (2019): 155-171.
- Falkenstein, Adam. *The Sumerian City Temple*. Monographs in History, Ancient Near East, Vol. I/I. Eds. Maria Dej Ellis, Los Angeles: Undena Publications, 1974.
- Frankfort, Henri. *Kingship and the Gods*, Chicago: The University of Chicago Press-Phoenix Edition, 1978.
- Glassner, J.-J. *The Invention of Cuneiform: Writing in Sumer*, Eds. Zainab Bahrani and Marc Van de Mieroop, London: John Hopkins University Press, 2003.
- Gökçek, Lütfi. "Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, Eds L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları, (2020): 9-33.
- Hallo, William W. *The Ancient Near East: A History*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971.
- Hinz, Walther. *Gosudarstvo Elam*, Moskova: Izdatel'stvo Nauka, 1977.
- Hulseapple, Dan. "Structure, Ideology, Traditions: Defining the Akkadian State", *SUNY New Paltz Undergraduate Honors Thesis Collection*, 2018. Erişim adresi: <https://soar.suny.edu/handle/20.500.12648/1333>
- Kahya, Ömer. "Sümerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri", *DTCF Dergisi*, 59/1 (2019): 229-255.
- Kınal, Firuzan. *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını, 1983.
- Kıymet, Kurtuluş. "Hitit Metinlerinde Akad Çağı ile İlgili Kayıtlar", *TAD* 38, no. 66 (2019): 1-66.
- Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Kurth, Amelie. *Eskiçağ'da Yakındoğu Cilt I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

- Livingstone, Alasdair. "A Late Piece of Constructed Mythology Relevant to the Neo-Assyrian and Middle Assyrian Coronation Hymn and Prayer *The Context of Scripture*, Volume 1: Canonical Compositions from the Biblical World, Eds. William W. Hallo, Leiden: Brill, (1997): 1.146.
- Maeda, Tohru. "King of Kish in Pre-Sargonic Sumer", *Orient* 17, (1981): 1–17.
- Maeda, Tohru. "Royal Inscriptions of Lugalzagesi and Sargon", *Orient* XL, (2005): 3-30.
- Memiş, Ekrem. "Eski Mezopotamya'da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Eds. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları, (2019): 115-138.
- Michalowski, Piotr. "The Mortal Kings of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Eds. Nicole Brisch, Chicago: The Oriental Institute, (2012): 33-45.
- Pekşen, Okay. "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü", *History Studies*, 8/2 (2016): 55-68.
- Pekşen, Okay ve Topaloğlu Yasin. "A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24/1 (2024): 9-36.
- Sazonov, Vladimir. *Aspects of Royal Ideology and Religion in Sumer and Akkad in III Millennium BCE*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Tallinn University Dissertations on Humanities, Tallinn, 2019.
- Selz, Gebhard J. "The Divine Prototypes", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Eds. Nicole Brisch, Chicago: The Oriental Institute, (2012): 187-202.
- Toptaş, Koray. "Yeni Asur Belgelerinde Geçen "İna Qubit (Tanrı Buyruğu) İfadesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (ed.) (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019): 401-410.
- Toptaş, Koray. "Yeni Asur İmparatorluğu'nda Saray Rölyeflerinin ve Anıtların Propaganda Aracı Olarak Kullanımı" *ArAn*, 16/1 (2022): 185-223.
- Ünsal, Veli. "MÖ. III. Binyılda Mezopotamya'da Yönetim ve Din", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Eds. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları, (2019): 41-63.
- Westenholz, A. "The Old Akkadian Period: History and Culture." In *Mesopotamien. Akkde-Zeit und Ur II-Zeit*, Eds. W. Sallaberger and A. Westenholz, Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag, (1999): 15–117.
- Winter, Irene J. "After the Battle Is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", *Studies in the*

History of Art 16, Symposium Papers IV: Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages (1985): 11-32.

Winter, Irene J. "Touched by the Gods: Visual Evidence for the Divine Status of Rulers in the Ancient Near East", *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Eds. Nicole Brisch, Chicago: The Oriental Institute, (2012), 75-103.

Yıldırım, Ercüment. *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.

KISALTMALAR

- FAOS Freiburg Altorientalische Studien. Gelb, I. J. ve Kienast B. *Die Altkkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends*, v. Chr. 7. Stuttgart, 1990.
- SKL The Sumerian King List. Jacobsen, Thorkild. *The oriental Institute of the University of Chicago Assyriological Studies*, The University of Chicago Press, 1939.
- RIME 1 Royal Inscription of Mesopotamia. Frayne, Douglas. *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. University of Toronto Press, 1998.
- RIME 2 Royal Inscription of Mesopotamia. Frayne, Douglas. *Sargonic and Gutian Period. (2334-2113)*, Toronto: University of Toronto Press, 1993.